

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.4.15>**Н. Б. Арабаджи**

orcid.org/0000-0002-7635-1259

кандидат юридичних наук,

доцент, доцент кафедри Державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет

ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ ПРИКОРДОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ

У статті висвітлюються питання сутності «цінностей», відмінних рис «прикордонної діяльності», особливостей «державного кордону», значення «правового порядку», що є одними із найбільш актуальних аспектів юридичної науки, особливо в реаліях сьогодення.

Проаналізовано поняття цінності, під яким прийнято розуміти «стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета існування має потенційне значення з особистого погляду, на відміну від протилежного чи зворотного способу поведінки або кінцевої мети існування».

Встановлено, що базовою цінністю в військовий час для прикордонної діяльності сучасної держави є мир, який стає підґрунтям для відновлення порушених або формування нових суспільних цінностей у змінах світових порядків.

Продемонстровано, що важливим об'єктом охорони та захисту прикордонної діяльності виступає державний кордон. Саме феномен державного кордону, його призначення є соціальною цінністю, що актуалізується у конкретно-історичних умовах та сприймається тим головним детермінуючим фактором, який визначає характер, завдання, мету форми і методи прикордонної діяльності, а, відповідно, і параметри її правового регулювання.

Визначено, що категорія «державного кордону» є системоутворюючою для цілого змістовно-значущого блоку понять (державна територія, прикордонна територія, закордонна територія, перетин кордону, порушення кордону, «межа», порубіжжя, прикордонна зона, прикордонний регіон, транскордонна територія, країна тощо), етимологічне наповнення яких пов'язане з нею та ілюструють багатогранність досліджуваної предметної сфери.

Підкреслюється, що у сфері прикордонної діяльності держави головними цінностями є кордон та прикордонна безпека, що виконують інструментальне призначення щодо забезпечення умов життєдіяльності, властивих державноорганізованому суспільству. Так, вказані феномени самі по собі є цінностями, які слугують засобами (своєрідними інструментами) задля підтримання безпеки і нормального функціонування суспільства і держави. А тому, прикордонна безпека як цінність є похідною від природи державноорганізованого суспільства і історично усталених форм його життєдіяльності, а також, є кінцевою метою ефективної прикордонної діяльності держави.

Стверджується, що аксіологічні властивості державного кордону виявляються у тому, що державний кордон є цінністю для суспільства, і задля належного упорядкування поведінки великої маси людей на кордоні вимагає правового опосередкування, тобто регулювання за допомогою встановлюваних державою правових норм і приписів.

Зазначається, що формування соціально-ціннісних орієнтирів суб'єктів прикордонної діяльності здійснюється системою правового регулювання і практикою реалізації діючого законодавства, що у результаті визначають рівень якісного стану службовців на державному кордоні. Мова йде про домінуючий тип особистості прикордонника-професіонала.

Акцентується увага на тому, що ціннісні орієнтири прикордонної діяльності мають сприяти остаточному подоланню пострадянської парадигми функціонування державного кордону і остаточної перемоги.

Ключові слова: цінності права, ціннісні орієнтири, державні кордони, прикордонна діяльність, цінність правопорядку, правова цінність державного кордону, прикордонна безпека, соціальна цінність правопорядку, аксіологія кордону.

Постановка проблеми. В умовах сучасних реалій, які постали перед суспільством, економікою та державою, з початком безпрецедентної збройної агресії, яку здійснює російська федерація щодо незалежної України, набуває особливого значення єдність суспільства у готовності до боротьби за свою свободу і Країну. Постають і потребують негайного особистого вирішення споконвічні сакральні питання про те, що ми цінуємо найбільше і чим готові пожертвувати. Це – нескасовні ціннісні імперативи, які є підґрунтям для вирішення всіх інших питань суспільної організації – воєнних і цивільних, економічних і соціальних, нагальних і перспективних, громадських, національних і навіть індивідуальних.

З огляду на це, проблематика наукового дискурсу щодо ціннісних орієнтирів у сучасному світі та, зокрема, в українському суспільстві є надзвичайно актуальною. Теоретичний аналіз ціннісних аспектів прикордонної діяльності та вивчення й узагальнення практичного досвіду в цій царині є важливим завданням як для наукової спільноти, так і для публічного управління в умовах війни та повоєнного відновлення. Адже мир завжди виступав базовою цінністю, якій віддавали перевагу після негараздів війни. Він ставав основою розвитку і процвітання після зміни світових порядків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти формування ціннісних орієнтацій представників прикордонних структур були предметом наукового пошуку таких дослідників, як В.Алещенко, Е.Афонін, О. Басараб, В.Березенко, М.Варій, Ю.Горбенко, І.Грязнов, О.Діденко, М.Кабачинський, С.Крук, Р.Ляшук, В.Мартинюк, О.Марусенко, Б.Моця, І.Приступа, О.Сафонова, С.Філіппов, О.Цевельов та інші. Однак попри значний обсяг теоретичної та практичної розробки цієї проблеми (велика активність спостерігається після війни на Донбасі і анексії Криму) на сьогодні залишаються недостатньо вивченими питання зміни ціннісних аспектів прикордонної діяльності в сучасних умовах розвитку суспільства.

Отже, метою дослідження є з'ясування специфіки ціннісних аспектів прикордонної діяльності

Виклад основного матеріалу. В залежності від мети дослідження в літературі використовуються різні визначення цінностей. В контексті аналізу миру як цінності добре працює визначення, запропоноване американським вченим польського походження Мілтоном Рокичем,

який визначає цінності, як «стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета існування має потенційне значення з особистого погляду, на відміну від протилежного чи зворотного способу поведінки або кінцевої мети існування» [1]. Мир стає актуальною цінністю у відношенні до війни і проти неї. Як базова цінність він стає підґрунтям для відновлення порушених або формування нових суспільних цінностей у змінах світових порядків.

Важливою передумовою ефективного правового регулювання прикордонної діяльності виступає з'ясування сутності природи і призначення кордону. Саме феномен державного кордону, його призначення, суспільна цінність і сприйняття у конкретно-історичних умовах є тим головним детермінуючим фактором, який визначає характер, завдання, мету форми і методи прикордонної діяльності, а, відтак, і параметри її правового регулювання.

Категорія «державний кордон» є системоутворюючою для цілого змістовно-сміслового блоку понять (державна територія, прикордоння, закордоння, перетин кордону, порушення кордону, «межа», пограниччя, приграниччя, порубіжжя, прикордонна зона, прикордонний регіон, транскордонна територія, окраїна та б.і.), етимологічне наповнення яких пов'язане з нею. І хоча кожне з цих понять має власну індивідуалізовану конотацію, зміст слова «кордон» пов'язує їх спільними етимологічними витоками, утворюючи цілий спектр смислів, які ілюструють багатогранність даної предметної сфери [2].

Очевидно, що спеціальний аксіологічний дискурс сфери прикордонної безпеки спроможеться розгорнути складну архітектоніку наявної тут системи цінностей, їх місце у ієрархії суспільних цінностей і власну ієрархічність тощо. Проте, попередньо виникає уявлення, що прикордонна безпека як цінність є похідною від природи державноорганізованого суспільства і історично усталених форм його життєдіяльності. У цьому сенсі усі цінності, які мають місце у даній сфері (кордон, прикордонна безпека, прикордонна діяльність та ін.), виконують інструментальне призначення щодо забезпечення умов життєдіяльності, властивих державноорганізованому суспільству. Так, зазначені феномени самі по собі також є цінностями, але вони слугують засобами (інструментами) задля підтримання безпеки і нормального функціонування суспільства і держави. Без територіального поділу площі нашої планети між дер-

жавами, поширення на ці території державного суверенітету державні кордони і уся прикордонна інфраструктура позбавляються сенсу і власної цінності.

У самому загальному баченні, аксіологічні властивості державного кордону виявляються у тому, що він є цінністю для суспільства, і задля належного упорядкування поведінки великої маси людей на кордоні вимагає правового опосередкування, тобто регулювання за допомогою встановлюваних державою правових норм і приписів.

Як зауважує відомий теоретик лімології, «значення кордону в житті людей неможливо зрозуміти без аналізу його ролі в суспільній свідомості, самоідентифікації людини з територіями різного рангу (країною, регіоном, місцевістю)» [3]. Таким чином, суспільна цінність державного кордону трансформується у його цінність для права (правову цінність).

Відтак, правова цінність державного кордону розгортається у взаємозв'язках з цінностями суспільства і особи, і слугує основою для формування образу кордону у суспільній свідомості, мотивації суб'єктів прикордонної діяльності щодо підтримання належного іміджу національного державного кордону. Формування соціально-ціннісних орієнтирів суб'єктів прикордонної діяльності здійснюється і системою правового її регулювання, і практикою реалізації діючого законодавства, і у результаті визначають рівень якісного стану службовців на державному кордоні, домінуючий тут тип особистості прикордонника-професіонала.

Актуальність аксіологічної проблематики державного кордону детермінується потребами осмислення сучасних тенденцій, які характеризують роль і значення кордонів у трансформаціях оточуючого світу, а також України, як цінної для кожного з нас частини світового співтовариства. Для нашої країни аксіолого-правового осягнення державного кордону буде слугувати виробленню чіткої і стійкої стратегії забезпечення національної безпеки на кордонах, спрямування на виконання цього завдання наявних сил і ресурсів. Також нові ціннісні орієнтири мають сприяти остаточному подоланню пострадянської парадигми функціонування державного кордону і остаточної перемоги проєвропейських практик у цій сфері.

Загальновідомо, що державний кордон як юридична категорія – це умовна лінія, яка відділяє територія однієї держави від інших, які є суміжними з нею. У якості більш конкрети-

зованого можливо скористатися визначенням відомого фахівця-міжнародника І.І.Лукашука, який визначає державний кордон як юридично обґрунтовану, яка визначає межі державної території та підкреслює, що державний кордон встановлює межі як поверхні землі, так і надр та повітряного простору [4].

Цікаві сутнісні акценти розставляє А.І. Дмитрієв, який вбачає головне призначення державних кордонів у тому, що вони встановлюють межі державної території з усіма її ресурсами, що є матеріальною умовою існування суспільства [5, с. 305]. Це визначення важливим у тому сенсі, що воно акцентує всезагальний характер державного кордону.

На думку Н.В. Пронюка, державні кордони — це фактичні чи уявні лінії на суходолі, водному, повітряному просторі та в надрах, які визначають межі дії державного суверенітету, поширення територіального верховенства держави» [6, с. 99]. Логічним продовженням цього визначення може бути думка М.О.Баймуратова щодо того, що ці фактичні чи уявні лінії (державний кордон) визначають і межі дії державної влади [7, с. 422–423].

Втім, всеохоплюючого визначення державного кордону вітчизняна правнича наука поки-що не виробила, і це, на думку В.М.Шкабаро, зумовлено недостатньою теоретичною розробкою цієї проблематики, що у свою чергу, «...привело до ситуації, коли чинне законодавство про державний кордон України ще далеко від того стану, у якому б воно було здатне створювати необхідні умови для здійснення ефективного правового регулювання державного кордону, забезпечення надійної його охорони й реалізації державної прикордонної політики України. Невирішеність цієї проблеми в підсумку призводить до послаблення авторитету України в Європі та світі» [8, с. 69].

Офіційне нормативно-правове визначення державного кордону в Україні, як зазначається у відповідних законах, ґрунтується на положеннях діючої Конституції України. Звичайно ж, навіть враховуючи важливість цієї категорії, Конституція не містить окремого визначення кордону, проте цілий ряд її норм мають до цього питання певну дотичність. Так, стаття 1 встановлює, що Україна є суверенною й незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [9], а, відтак ці засади є конституційно значущими для усієї території. Саме тому наша країна має право вимагати від режимів анексованих територій Криму і Донбасу виконання цих

конституційних стандартів, відповідальності за порушення прав і свобод людини, які там повсюдно спостерігаються.

Згідно з вимогою ч.1 статті 2 Конституції, суверенітет України поширюється на всю її територію, а ч. 2 та ч. 3 ст. 2 Конституції встановлюють, що Україна є унітарною державою, а її територія в межах існуючого кордону є цілісною й недоторканою [9].

Законодавче нормативно-правове визначення державного кордону міститься у Законі України «Про державний кордон України» від 04.11.1991 р.: «Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України - суші, вод, надр, повітряного простору» [10]. До речі, хоча це не тільки доволі лаконічне, але й досить рідкісне свого роду явище, оскільки законодавчої дефініції державного кордону немає у законодавстві інших країн. Це має як позитивні сторони, так і недоліки. Позитивом є сама наявність такого визначення, яке є офіційним, і може слугувати основою і «точкою відліку» для доктринальних розвідок і подальшого вдосконалення цієї дефініції у законодавстві. З іншого, якісь недоліки у такого роду визначеннях негативно впливають на відповідну сферу практики, у тому числі і на прикордонну діяльність. Наприклад, дослідники цієї проблематики вказують на те, що у зазначеній законодавчій дефініції серед складових території України відсутній підводний простір.

Варто також відмітити й атрибути державних кордонів (об'єктивно-знакові споруди, державна геральдика атрибутика тощо), що певною мірою відносяться до прикордонної діяльності, завданням якої є утримання цих атрибутів у належному стані. Тому у цьому дослідженні ми будемо використовувати саме це визначення державного кордону у якості основного, і такого, яке корелюється як із авторським баченням цього феномена, так і з предметом та завданнями даної дисертаційної праці.

Кордон і правовий порядок, як і інші одне до одного дотичні явища, взаємодіють у діалогічному режимі, тобто здійснюють обопільний вплив одне на одного. Ю.Б. Курилюк позначив питання ролі і значення кордону для правового порядку, присвятивши у своїй докторській дисертації цій проблемі окремий підрозділ, так і назвавши його: «Значення державного кордону для забезпечення правопорядку». Учений справедливо зазначає, що державний кордон і правопорядок - взаємозалежні категорії. Державний

кордон є першоосновою та цінністю правопорядку будь-якої держави, адже без існування чітко окреслених і нормативно-регульованих меж свого суверенітету держава, як основний суб'єкт забезпечення правопорядку, не спроможна окреслити і межі того простору, в якому діятимуть установлені нею правові норми й уповноважені державні органи охорони правопорядку [11, с. 39].

Слід зазначити, що проблематика цінності самого правового порядку ускладнюється його традиційним трактуванням з позицій інструменталізму. Так, К. В. Макаров стверджує, що правовий порядок є цінністю в силу того, що відбиває настанови на стабільність, однорідність, максимальну формальність правових відносин, на функціональність [12, с. 69]. До інструментального трактування власної цінності правового порядку тяжіє також А.Ф. Крижановський, стверджуючи, що «соціальна цінність правопорядку визначається і тим, що хоча потреби суспільства до впорядкованості та організованості задовольняються різноманітними засобами у різних нормативних та індивідуальних формах (моральних, релігійних, традиційних, корпоративних, правових тощо), але правовий порядок як легалізований, офіційно підтримуваний і примусово забезпечуваний спектр впорядкованості найбільш соціально значущих сфер суспільних відносин, які стосуються прав і свобод особистості, функціонування громадянського суспільства і держави, має потужний потенціал «несучої конструкції» забезпечення стану впорядкованості всієї суспільної життєдіяльності» [12, с. 103].

Висновок. Таким чином, суспільна цінність державного кордону трансформується у його цінність для права (правову цінність). Відтак, правова цінність державного кордону розгортається у взаємозв'язках з цінностями суспільства і особи, і слугує основою для формування образу кордону у суспільній свідомості, мотивації суб'єктів прикордонної діяльності щодо підтримання належного іміджу національного державного кордону. Формування соціально-ціннісних орієнтирів суб'єктів прикордонної діяльності здійснюється і системою правового її регулювання, і практикою реалізації діючого законодавства, і у результаті визначають рівень якісного стану службовців на державному кордоні, домінуючий тут тип особистості прикордонника-професіонала.

Актуальність ціннісного аспекту прикордонної діяльності детермінується потребами

осмислення сучасних тенденцій, які характеризують роль і значення кордонів у трансформаціях оточуючого світу, а також України, як цінної для кожного з нас частини світового співтовариства. Для нашої країни аксіолого-правового осягнення державного кордону буде слугувати виробленню чіткої і стійкої стратегії забезпечення національної безпеки на кордонах, спрямування на виконання цього завдання наявних сил і ресурсів. Також нові ціннісні орієнтири мають сприяти остаточному подоланню пострадянської парадигми функціонування державного кордону і остаточної перемоги проєвропейських практик у цій сфері.

Список використаної літератури:

1. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича [Електронний ресурс] / Режим доступу: URL: http://azps.ru/tests/tests_rokich.html
2. Матвеев О. Засади правового регулювання діяльності з охорони кордону в Україні. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2021. №54. Том 1. С. 13-16
3. Ганьба О. Правові відносини у сфері прикордонної безпеки України: теоретико-правові засади. Дис... докт... юрид... наук. Івано-Франківськ. 2020. 552 с.
4. Купрієнко Д., Дем'янюк Ю., Діденко О. Державна територія і державний кордон. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2014. 256 с.
5. Міжнародне публічне право : навч. пос. Відп. ред. Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський. К. : Юрінком Інтер. 2000. 640 с
6. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право : навч. пос. К. : КНТ, 2008. 344 с.
7. Баймуратов М.О. Міжнародне право. Х. : «Одісей». 2002. 672 с
8. Шкабаро В.М. До питання конституційно-правового визначення поняття «державний кордон України». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* 2015. № 5. С. 67 – 75
9. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*, 1996. № 30.
10. Про державний кордон України: закон від 04.11.1991 № 1777-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 2. Ст. 5.
11. Курилюк Ю.Б. Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України. Дис... докт. юрид. наук. 12.00.07, 12.00.08. Київ-Запоріжжя 2020. 472 с.
12. Крижанівський А.Ф. Аксіологія правопорядку. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 40. О.: Юрид. Л-ра, 2008. С.101-106.

Arabadzhy N. B. Valuable aspect of border activity in the modern state

The article highlights the issues of the essence of “values”, distinctive features of “border activities”, features of the “state border”, the meaning of “legal order”, which are some of the most relevant aspects of legal science, especially in today’s realities.

The concept of value is analyzed, which is understood as “a persistent belief that a certain way of behavior or the ultimate goal of existence has potential value from a personal point of view, in contrast to the opposite or opposite way of behavior or the ultimate goal of existence.”

It has been established that the basic value in wartime for the border activities of a modern state is peace, which becomes the basis for the restoration of broken or the formation of new social values in the changing world order.

The concept of value is analyzed, which is understood as “a persistent belief that a certain way of behavior or the ultimate goal of existence has potential value from a personal point of view, in contrast to the opposite or opposite way of behavior or the ultimate goal of existence.”

It has been established that the basic value in wartime for the border activities of a modern state is peace, which becomes the basis for the restoration of broken or the formation of new social values in the changing world order.

It was determined that the category of “state border” is system-forming for a whole meaningful and significant block of concepts (state territory, border territory, foreign territory, border crossing, border violation, “border”, border, border zone, border region, cross-border territory, outskirts, etc.), the etymological content of which is related to it and illustrate the multifacetedness of the studied subject area.

It is emphasized that the border and border security are the main values in the sphere of the state’s border activities, which fulfill an instrumental purpose of ensuring the conditions of life characteristic of a state-organized society. Yes, the indicated phenomena are values in themselves that serve as means (a kind of tools) to maintain security and normal functioning of society and the state. And therefore, border security as a value is derived from the nature of state-organized society and historically established forms of its life activity, and is also the ultimate goal of effective border activity of the state.

It is argued that the axiological properties of the state border are revealed in the fact that the state border is a value for society, and in order to properly regulate the behavior of a large mass of people

on the border, it requires legal mediation, that is, regulation by means of legal norms and prescriptions established by the state.

It is emphasized that the formation of socio-value orientations of subjects of border activity is carried out by the system of legal regulation and the practice of implementing the current legislation, which ultimately determine the level of quality of employees at the state border. We are talking about the dominant personality type of a professional border guard.

Attention is focused on the fact that the value orientations of border activities should contribute to the final overcoming of the post-Soviet paradigm of the functioning of the state border and the final victory.

Key words: *legal values, value orientations, state borders, border activity, value of law and order, legal value of the state border, border security, social value of law and order, border axiology.*